УДК 372.878:821.512.145-2

Н.Х. Нургаянова

К. ТИНЧУРИННЫҢ ИҖАДИ МИРАСЫН САКЛАУДА ҺӘМ ПРОПАГАНДАЛАУДА МУЗЫКАЛЬ БЕЛЕМНЕҢ РОЛЕ

Творческое содружество драматурга К. Тинчурина и композитора С. Сайдашева открыло широкие возможности для использования национальной музыки на сцене татарского драматического театра. Тесное взаимодействие литературы и музыки привело к созданию нового для татарской музыкальной культуры XX века жанра музыкальной драмы. Сохранение и передача новым поколениям творческого наследия выдающихся деятелей культуры и искусства – важнейшая задача современного художественного образования.

Ключевые слова: музыкальная драма, художественная культура, композитор, драматург, духовно-нравственное воспитание.

Соңгы вакытта Россия медиакиңлеген «поп-культура» дип аталган, бүгенге заманның музыкаль дөньясын, телевизион тапшыруларын һәм кинофильмнарны колачлаган түбән эшләнешле үрнәкләрнең зарарлы йогынтысы сизелә башлады. Бу күренеш үсеп килүче буынның милли мәдәниятебез, аның үткәне белән кызыксынуын әкренләп сүндерә бара. Ә бит, һәркайсыбызга мәгълүм булганча, киләчәкне үткәннәрдән башка күзаллау мөмкин түгел. Мәдәният өлкәсендәге милли казанышларыбызны саклау процессының бозылуы нәтиҗәсендә алдагы буыннарга рухи кыйммәтләрне (барыннан да бигрәк, туган телне, милли фикерләү сәләтен, музыкаль-эстетик зәвыкны, үзара мөнәсәбәтләр культурасын) табигый юл белән тапшыру өзеләчәк.

Үз халкының әдәби-сәнгати казанышларын үзләштерү юлында кеше өчен иң мөһиме – шушы өлкәдәге күренекле осталарыбыз иҗатын өйрәнү. Фәкать алар – язучылар, композиторлар, рәссамнар элек-электән милли мәдәниятебез нигезләрен баета килгәннәр. Күпме генә гомерләр кичсә дә, аларның әсәрләре үзләренең художество кыйммәтен югалтмаган, ничәмә-ничә буыннар зәвыгын һәм эстетик омтылышын кичеп, әле дә булса тамашачының да, укучының да, тыңлаучының да хисләрен кузгатуны, аларны дулкынландыруны дәвам итәләр.

Татар халкының милли мирасы киңлегендә язучы, шагыйрь, драматург, режиссер, артист Кәрим Тинчурин иҗаты якты сәхифә булып санала. Аның моннан йөз ел элек язылган пьесалары бүген дә татар театры сәхнәләре түрендә.

Татар драма театры формалашуның башлангыч чорында ук (1911 елдан «Сәйяр» труппасында, 1922 елдан – театрның художество җитәкчесе) бу талантлы

шәхес үз тирәсенә республиканың милли горурлыгын тәшкил итәчәк сәләтле актерлар һәм драматурглар плеядасын туплый. Кәрим Тинчурин чакыруы буенча яшь музыкант һәм дирижер Салих Сәйдәшев Оренбургтан Казанга күчеп килә. К. Тинчурин аны театрның музыкаль бүлеге җитәкчесе итеп билгели, шулай итеп аңа композиторлык эшчәнлеген яңа юнәлешләрдә дәвам итү мөмкинлеге тудыра.

К. Тинчурин, алдан күрә белүчәнлеге нәтиҗәсендә, татар мәдәниятенә иҗаты белән милли профессиональ музыка тарихын баетучы шәхес – С. Сәйдәшевне бүләк итә. Яңа җитәкченең бурычы симфоник оркестр өчен халык көйләрен эшкәртү булса, ул инде татар сәхнә сәнгатенә яңа форма – музыкаль-драматик спектакльләр өстендә дә эш башлый.

Шуны искә алып китәргә кирәк, әдәбият белән музыканың үзара бәйләнеше татар милли сәнгате үсеше тарихының барлык дәверләрендә дә күзәтелә. 1916 елда, мәсәлән, татар сәхнәсендә Г. Исхакыйның «Зөләйха» пьесасы күрсәтелә, аңа музыканы С. Габәши яза. Бу – профессиональ музыка ярдәмендә сәхнәләштергән беренче спектакль була. Ә инде ике күренекле шәхес – драматург К. Тинчурин белән композитор С. Сәйдәшев бердәмлеге ул башлангычны яңа баскычка күтәрә, татар сәнгатенең яңа жанрына – музыкаль драмага нигез сала.

С. Сәйдәшев белән К. Тинчурин иҗаты хакындагы фәнни тикшеренүләрдә «музыкаль драма», файдаланылган сюжетлар, пьесаның эчтәлеге, музыкаль тел сыйфаты төшенчәсенең асылы буенча төрле фикерләр очрый [Салитова, 1988]. С. Сәйдәшев иҗатын тирәнтен өйрәнеп тикшерүче Ф.Ш. Салитова «сюжеты пьес К.Тинчурина, к которым писал музыку С. Сайдашев, достаточно условны и этим перекликаются с произведениями музыкального театра. Авторы создавали поистине синтетические спектакли, учитывающие специфику музыкальной сцены, которой изначально присущи условность сюжета и поэтизация бытовых коллизий», – дип яза [Салитова, 2007, с. 143].

К. Тинчурин белән С. Сәйдәшев музыкаль спектакльләрдә, халык авыз иҗатындагы ачыктан-ачык каршылыкка нигезләнгән игелек һәм явызлык категорияләрен кулланып, милли йола-гадәтләребездән кыю файдаланалар. Аларның 1023–1926 елларда, совет җәмгыяте тормышы өчен кирәксез санап, үткәннәргә тискәре караш, тупланган мәдәни кыйммәтләрне кире кагу шартларында сәхнәләштерелгән музыкаль әсәрләрен чын мәгънәсендәге яңарыш, халык тормышы энциклопедиясе дияргә мөмкин.

Утызынчы елларда авторларны пролетариат тематикасына игътибарсызлыкта гаепләләр, музыкаль драмалардан – тормышчанлыкны, сәхнә әсәрләренең көнкүреш драмаларына нигезләнгән булуын таләп итәләр.

Чыннан да, К. Тинчуринның музыкаль драмаларында

социалистик хезмәт геройлары бирелми, әмма драматург ул чор өчен мөһим бер күренешкә: спектакльдә гәүдәләнгән образлар һәм күптән түгел авылдан шәһәргә күчеп килгән тамашачы арасында җанлы элемтә урнаштыруга ирешә, чөнки автор халыкка рухи-әхлакый тәрбия бирүдә драма театрының мөмкинлекләрен һәм әһәмиятен яхшы аңлый.

Композитор С. Сәйдәшев катлаулы хәлгә дучар ителә: халыкка якын һәм аңлаешлы музыка иҗат итәргә дә кирәк, шул ук вакытта ул тамашасы зәвыгы дәрәҗәсендә бөтенләй гадиләштерелгән дә булмасын; татар рухына чит европачыл формалар һәм композиция алымнары куллану зарурлыгы да таләп ителә. Драматург белән композитор, шул чор татар милли аудиториясенең ихтыяҗын тирәнтен аңлаган хәлдә, татар сәхнәсендә шигъри-музыкаль иҗатның иң яхшы үрнәкләрен гәүдәләндерәләр.

К. Тинчурин һәм С. Сәйдәшев тарафыннан сәхнә өчен иҗат ителгән яңа жанрның тарихи-педагогик әһәмияте шунда, узган гасырның 20 нче еллары башында театр залларын тутырып җыелган тамашачы дирижер җитәкчелегендәге оркестр башкаруында шул чор өчен гадәти булмаган татар көйләрен ишетә; ария, дуэт, хор кебек яңа вокаль жанрлар һәм хореографик чыгышлар, шул ук вакытта дөньякүләм музыкаль культура казанышлары белән таныша.

Милли драматургия барлыкка килү профессиональ музыкаль сәхнә сәнгате үсешенә мөмкинлек тудыра. Әмма музыкаль белемгә нигезләнгән татар музыкаль драмасы жанры формалашуда композиторның әйдәүче роле, еш кына, зур күләмле әдәби әсәрнең әһәмиятен киметә. Шуңа күрә, К. Тинчурин үзенең музыкаль-драматик рухтагы пьесаларын иҗат иткәндә ария, хор өчен җыр текстларын спектакльнең кайсы өлешендә һәм кайчан башкарылачагын бик җентекләп билгели, репетицияләр вакытында җитди төзәтмәләр кертә [Игламов, с. 82].

К. Тинчурин исемен әйтү дә тыелган елларда аның иҗади мирасы татар мәдәниятеннән читләштерелә; аның драма әсәрләреннән алынган музыкаль өзекләр, профессиональ җырчылар репертуарындагы җырлар радио аша тапшырылганда авторның исеме әйтелми. Моның ачык үрнәге итеп, аның «Кандыр буе» пьесасындагы «Без кабызган утлар» җырын С. Сәйдәшевнең фольклор текстына язылган музыкасы дип кабул итүне әйтеп үтәргә була [Игламов, с. 81]. Шуңа да карамастан, шигъри текст белән музыканың бер-берсенә үрелеп яңгыравы язучының музыкаль сәнгатьне үстерүдә нинди зур көчкә ия булуын раслый, аның иҗаты буыннан буынга күчеп яшәвен дәвам итә.

Хәзер К. Тинчуринның иҗади мирасын саклау һәм аны пропагандалау өлкәсендә художество, шул исәптән музыкаль белем системасына зур мөмкинлекләр бирелде. Музыкаль белем бирү си-

стемасының роле туган якның мәдәни казанышларын пропагандалауга алынган (ә бу – милли-төбәк үзенчәлекләрен файдалануга әзерлекле якын килүне таләп итә) белгечләр тәрбияләүдән гыйбарәт.

Татарстанда профессиональ музыкантлар әзерләү Н. Җиһанов исемендәге консерваториядә, Мәдәният һәм сәнгать институтында, музыкаль көллиятләрдә тормышка ашырыла. Татар милли мәдәниятен саклау һәм пропагандалауда, гомуми һәм өстәмә музыкаль белем бирү учреждениеләрендәге татар теле һәм әдәбияты укытучылары белән беррәттән, педагог-музыкантлар да зур роль уйный. Ә аларны әзерләү Казан (Идел буе) федераль университетының Лев Толстой исемендәге филология һәм мәдәниятара багланышлар институтында тормышка ашырыла.

Булачак музыкантлар татар музыкаль драмасы жанры формалашу тарихын (анда К. Тинчурин пьесаларына иҗат ителгән музыкаль әсәрләрне өйрәтүгә зур урын бирелгән) да үз эченә алган «Татар музыкасы тарихы» фәнен өйрәнү процессында С. Сәйдәшев иҗаты белән дә танышалар [Дулат-Алиев].

Музыкантларны һөнәри әзерләү барышында С. Сәйдәшев әсәрләренең 1957, 1980 елларда басылып чыккан ноталы җыентыклары (җырлар, арияләр, дуэтлар, хор өчен язылган хезмәтләре, музыкаль драмалардан өзекләр, инструменталь пьесалары. Төзүчесе – З. Хәйруллина) файдаланыла [Сәйдәшев, 1957; Сәйдәшев, 1980]. Мәсәлән, программага түбәндәге әсәрләр кертелгән: «Зәңгәр шәл»дән Булат җыры, Мәйсәрә җыры, «Кара урман»; «Ил» драмасыннан Зифабану ариясе, кызлар җыры «Сандугач», «Ал чәчәкләр» (хор), чалгычылар җыры; «Кандыр буе»ннан Кандыр турында җыр, Гөләндәм ариясе, Фәридә ариясе, Фәриданең ике җыры, монтерлар җыры «Без кабызган утлар»; шулай ук баян өчен язылган әсәрләреннән «Сүнгән йолдызлар» драмасына кереш; «Кандыр буе» пьесасына куелган «Уңыш бәйрәмендә» биюе көе. Бу әсәрләр барысы да булачак җырчылар, музыка коралларында уйнаучылар, дирижерлар һәм теоретиклар өчен уку материалын тәшкил итәләр. Татар сәнгате традицияләренә нигезләнгән музыкаль белем һәм тәрбия бирү уку йортларын тәмамлаучылар милли мәдәниятебез мирасын үзләреннән соңгы буынга да калдырырлык дәрәҗәдәге әзерлеккә ия булырлар дип, зур ышаныч белән әйтә алабыз.

Әдәбият

Дулат-Алеев В.Р. Татарская музыкальная литература: учебник. Казань, 2007. 491 с.

Игламов Н.Р. Об одной «забытой» пьесе: «На Кандре» К. Тинчурина. Карим Тинчурин и татарское искусство: материалы Всероссийской научно-практической конференции. Казань, 2007. С. 75–84.

Салитова Ф.Ш. Музыкальные драмы Салиха Сайдашева (роль жанра в становлении татарской профессиональной музыки). Казань: Таткнигоиздат, 1988. 180 с.

Салитова Ф.Ш. Традиционная татарская музыка и национальная литература и драматургия. Карим Тинчурин и татарское искусство: материалы Всероссийской научно-практической конференции. Казань, 2007. С. 139–144.

Сәйдәшев С. Без кабызган утлар (җырлар, арияләр, дуэтлар, инструменталь әсәрләр) / төзүчесе З. Хәйруллина. Казан: Татар кит. нәшр., 1980. 311 б.

Сәйдәшев С. Сайланма әсәрләре: җырчылар, хор һәм фортепиано өчен. Казан: Татар кит. нәшр., 1957. 212 б.

Нургаянова Наилә Хәбибулла кызы,
педагогика фәннәре кандидаты, Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының театр һәм музыка бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре